ลิลิตพระภา วรรณกรรมที่ดัดแปลงจากลิลิตพระลอ

วรางคณา ศรีกำเหนิด*

วงวรรณกรรมของไทยนับตั้งแต่โบราณมามีวรรณกรรมหลายเรื่องที่แต่งขึ้นโดยได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมเรื่องอื่น เช่น นิราศสีดา ได้รับอิทธิพลมาจากรามเกียรติ์ อิเหนาคำฉันท์และนิราศอิเหนาได้รับอิทธิพลมาจากอิเหนา อีกทั้งวรรณกรรมบางเรื่องแม้จะเป็นเรื่องเดียวกันก็มีการแต่งเป็นฉบับต่างๆ เห็นได้จากเรื่องกากีที่มีการแต่งหลายรูปแบบเช่น กากีคำฉันท์ กากีคำกลอน กากีฉบับลิลิต เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เนื้อเรื่องในวรรณกรรมบางเรื่องมีจุดที่น่าประทับใจสำหรับกวีผู้แต่งในยุคเดียวกันหรือกวีผู้แต่งในยุคหลังอันจะทำให้เกิดการสร้างงานในรูปแบบของตนเองขึ้นมา

ลิลิตพระลอ เป็นวรรณกรรมเก่าเรื่องหนึ่งที่ได้รับการยอมรับว่ามีศิลปะทางการประพันธ์ที่โดดเด่นและลึกซึ้งด้วยพุทธปรัชญา อีกทั้งยังส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมรุ่นหลังอย่างมาก เช่น ลิลิตเพชรมงกุฎ ลิลิตตะเลงพ่ายที่ได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปะการประพันธ์ และอีกหลายเรื่องก็ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องราวของพระลอ จึงทำให้เกิดเรื่อง “พระลอ” ในรูปแบบอื่นๆ เช่น บทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์ พระราชนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ บทละครเรื่องพระลอ ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) บทละครเรื่องพระลอ พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โคลงสุภาษิต ชื่อ พระลอสอนโลก เป็นต้น อิทธิพลของพระลอนั้นยังทำให้เกิดวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่มีการดำเนินเรื่องคล้ายคลึงกับลิลิตพระลอมาก แต่มีการแต่งชื่อตัวละครขึ้นใหม่ อีกทั้งยังเปลี่ยนแปลงตอนจบของเรื่อง วรรณกรรมเรื่องนี้คือ ***ลิลิตพระภา***

---

*อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้แต่งและวัตถุประสงค์การแต่งเรื่องลิลิตพระภๅ

ลิลิตพระภๅเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ผู้แต่งคือ พระราชครูพิเชต (มหากลัด) ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นหลวงศรีมโหสถ ในคำนำหนังสือเรื่องลิลิตพระภๅ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ (พ.ศ.๒๕๑๓) ได้กล่าวถึงพระราชครูพิเชต (มหากลัด) สรุปความได้ว่า พระราชครูพิเชต (มหากลัด) เป็นกุลบุตรในตระกูลนาควิเชตร์ รับราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อเนื่องมาจนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และน่าจะรับราชการในตำแหน่งอาลักษณ์

นอกจากท่านจะแต่งลิลิตพระภๅแล้ว ท่านยังได้ร่วมแต่งโคลงรามเกียรติ์ที่จารึกบนผนังพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ห้องที่ ๑๓๒, ๑๓๓ และ ๑๓๔ รวม ๘๓ บท* ดังตัวอย่างเช่น

พระพรตประทับยั้ง แรมรา ตรีนา
แล้วยกพยุหแสนยา ยาตรย้าย
ออกจากถิ่นโคธา รีบรุด เรวเฮย
เอิกเกริกโยธาผ้าย สนั่นพื้นพนมวัน
ถึงเขาคันธมาทน์ไม้ มีคัน ธรศนา
หอมรื่นบอกนามบรร พตอ้าง
ถัดประเทศเขตรขันธ์ คันธมาทน์ ไปแฮ
ลุตลิ่งทเลกว้าง ภๅซึ้งพึงแสยง

ส่วนลิลิตพระภๅนั้น พระราชครูพิเชต (มหากลัด) ได้แต่งไว้เมื่อดำรงตำแหน่งเป็นหลวงศรีมโหสถ และแต่งสำเร็จในวันศุกร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะโรง อัฐศกจุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ.๒๓๙๙) ดังโคลงท้ายเรื่องเขียนไว้ดังนี้

---

*เชิงอรรถในหนังสือ*โคลงเรื่องรามเกียรติ์* เขียนไว้ว่า พระราชครูพิเชต "เดิมเป็นหลวงญาณประกาศ เลื่อนเป็นพระราชครูพิเชต เมื่อ จ.ศ.๑๒๔๑ ไม่ทราบชื่อเดิม" (*โคลงเรื่องรามเกียรติ์*, ๒๕๐๘, น.๑๘๙)

หลวงศรีมโหสถแสร้ง สรรผจง
ยอยศพระฦๅองค์ เอกไท้
ทั้งสี่พี่เลี้ยงพะวง หวังร่วม กันนา
ให้เสร็จสมนึกได้ ดั่งน้ำใจถวิล ฯ
จบสิ้นเสาวภาคย์สร้อย สารสนอง
เดือนสิบปีมะโรงจอง จัดได้
ศักราชลุพันสอง ร้อยสิบ แปดแฮ
อัฐศกวันศุกร์ไชร้ เสร็จขึ้นสิบสาม ฯ

จบบริบูรณ์

[ในบันทึกสมาคมวรรณกรรมว่า พระครูพิเชต (กลัด) แต่ง พ.ศ.๒๓๙๙]

(ลิลิตพระฦๅ : ๑๑๒)

วัตถุประสงค์การแต่งเรื่องลิลิตพระฦๅนี้ ผู้แต่งได้กล่าวไว้ตอนต้นเรื่องว่า

ดุจดังมหาราชรั้ง เรืองสมุทร โฆษแฮ
ทำเนียบอนิรุท เรื่องโพ้น
พระฦๅระบือสุด โสภาคย์
ทำเทียบพระลอโน้น เนื่องน้อมใจถวิล ฯ

(ลิลิตพระฦๅ : ๒)

และตอนจบเรื่องผู้แต่งได้เขียนไว้ว่า

นิทานทำเทียบไท้ พระลอ
คำละม้ายคล้ายพอ อ่านอ้าง
พระฦๅเอี่ยมลออ องอาจ
อิงแอบแนบสองข้าง คู่เคี้ยงเรียงรมย์ ฯ
เชยชมชื่นทั่วทั้ง ชายหญิง
ฟังเสนาะจับใจจริง ใช่น้อย
บทบาทพันพาดพิง เนืองเนื่อง กันนา
เล่ห์ดังมาลัยร้อย เรียบล้ำคำขาน ฯ

(ลิลิตพระฦๅ : ๑๑๑)

จากโคลงข้างต้นนี้สรุปได้ว่าวัตถุประสงค์การแต่งเรื่องนี้ก็คือการแต่งเรื่องเพื่อให้เป็นนิทานที่มีลักษณะคล้ายกับเรื่องลิลิตพระลอทั้งในด้านคำ และบทบาท

ของตัวละคร ซึ่งการแต่งเลียนทำนองนี้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในการแต่งสมุทรโฆษที่กวีแต่งขึ้นเพื่อเทียบกับเรื่องอนิรุทธ*

เนื้อเรื่องในลิลิตพระภๅ

ลิลิตพระภๅแต่งด้วยร่ายสุภาพจำนวน ๓๘ บท โคลงสี่สุภาพจำนวน ๒๑๕ บท และโคลงสองสุภาพจำนวน ๒๑๔ บท

เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยร่ายสดุดีพระมหากษัตริย์โดยกล่าวถึงความสงบสุข และรุ่งเรืองของบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังนี้ "...กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์

---

*จากโคลงที่ผู้แต่งกล่าวว่า "ดุจมหาราชรั้ง เรืองสมุทร โฆษแฮ ทำเนียบอนิรุท เรื่องโพ้น" นี้ หากจะแปลความหมายก็น่าจะแปลความได้ว่า มหาราชแต่งเรื่องสมุทรโฆษขึ้นเพื่อ "ทำเนียบ" (เทียบ, เปรียบ) กับอนิรุทธ สมุทรโฆษในที่นี้จึงน่าจะหมายถึง*สมุทรโฆษคำฉันท์* แต่หากอนิรุทธในที่นี้หมายถึง*อนิรุทธคำฉันท์*แล้ว โคลงทั้ง ๒ บาทนี้จะมีเนื้อความที่ขัดกับความรู้ทางประวัติวรรณกรรมที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า*สมุทรโฆษคำฉันท์* แต่งขึ้นก่อน*อนิรุทธคำฉันท์* นิตยา กาญจนะวรรณ (๒๕๑๕, น.๒๐๔) กล่าวถึงโคลง ๒ บาทนี้ว่า "ความในบทนี้ระบุว่า *มหาราช* เป็นผู้แต่งเรื่องสมุทรโฆษ มีข้อที่น่าสังเกตคือ ท่านระบุว่าเรื่องสมุทรโฆษแต่งเลียนแบบอนิรุทธ นายชัย เรืองศิลป์ กล่าวว่าอนิรุทธในที่นี้หมายถึง *อนิรุทธคำฉันท์*ของศรีปราชญ์ จึงทำให้น่าสงสัยประวัติวรรณกรรมในตอนนี้ เพราะตามประวัติวรรณกรรมถือว่าเรื่อง*สมุทรโฆษคำฉันท์*แต่งก่อนเรื่อง*อนิรุทธคำฉันท์*" นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง*สมุทรโฆษคำฉันท์*ไว้ว่า "...วรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่นับว่ามีอิทธิพลต่อ*สมุทรโฆษคำฉันท์*ก็คือ เรื่องอนิรุทธ อนิรุทธในที่นี้มิได้หมายถึง*อนิรุทธคำฉันท์*ซึ่งถือว่าศรีปราชญ์แต่ง แต่เป็นเรื่องอนิรุทธที่คนในสมัยนั้นรู้จักกันอย่างดีอยู่แล้วเพราะเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิษณุปุราณะ ใน*สมุทรโฆษคำฉันท์* พระโพธิ์เทพารักษ์ เมื่อจะชวย 'อุ้มสม' นั้นได้รำพึงว่า

ดุจศรีพรหมรักษ์ตระกอง อนิรุทธเปรียบปอง
ไปสมอุษาเทวี"

(นิตยา กาญจนะวรรณ, ๒๕๑๕, น. ๑๗๙)

ดังนั้นหากจะพิจารณาบาทที่ว่า "ทำเนียบอนิรุท เรื่องโพ้น" ก็อาจจะมีความเป็นไปได้ในทั้ง ๒ นัย คือ ๑. *สมุทรโฆษคำฉันท์* แต่งเทียบ*อนิรุทธคำฉันท์* หรือ ๒. *สมุทรโฆษคำฉันท์*แต่งเทียบกับเรื่องอนิรุทธในวิษณุปุราณะ (ซึ่งใน*สมุทรโฆษคำฉันท์*มีเนื้อหาบางส่วนที่ไม่เหมือนสมุทรโฆษชาดก แต่กลับเหมือนเรื่องอนิรุทธ เช่น ตอนอุ้มสม เป็นต้น การแต่งเทียบที่อ้างถึงในเรื่องลิลิตพระภๅจึงน่าจะเป็นการแต่งเทียบโดยเนื้อหาให้เปรียบกันได้)

มหินทราอโยธยา มหาดิลกโลกเลิศ สุดประเสริฐสมบูรณ์ อดุลยเดชเดื่องหล้า ...ประชาราษฎร์รื่นเกษม เปรมปราชญ์เปรื่องธรณี พระนครศรีโสภิต ราชบุญฤทธิ์ รังสรรค์ เวียงสวรรค์ปูนปาน ไพศาลสำเริงสุข สนุกทั่วถ้วนหน้า บุญพระจอมเจ้าหล้า เลิศล้ำลือขจร" (ลิลิตพระภๅ : ๑)

ลิลิตพระภๅมีเนื้อหากล่าวถึงเมือง ๒ เมือง คือ เมืองรมยนคร (ในบางแห่งจะเขียนว่า เมืองรมย์) มีท้าวนพรัตน์ปกครองเมือง มีพระธิดาที่งดงาม ๒ องค์คือ พระพิมพ์ พระพรรณ พระธิดาทั้งสองมีพี่เลี้ยงคือ นางจั่น นางเจิม อีกเมืองหนึ่งคือเมืองลพบุรี มีกษัตริย์ปกครองคือท้าวพันธุมราช พระโอรสคือพระภๅ

ความงามของพระภๅนั้นได้มีผู้ขับซอชมโฉมไปทั่วแผ่นดิน เมื่อพระพิมพ์พระพรรณได้ฟังเรื่องพระภๅแล้วก็เกิดความหลงใหลเป็นไข้ใจ นางจั่นนางเจิมจึงอาสาออกอุบายให้คนไปขับซอชมโฉมพระพิมพ์พระพรรณพร้อมทั้งทำเสน่ห์พระภๅเพื่อให้หลงใหลนางทั้งสองจนมิอาจจะทนอยู่ที่บ้านเมืองได้

นางจั่นและนางเจิมจึงไปหาพระโยคีบนเขาเพื่อให้ท่านทำเสน่ห์ ฝ่ายพระโยคีนั้นได้เล็งญาณดูก็พบว่าทั้งสามนั้นเป็นเนื้อคู่กันแต่ต้องมาพลัดพรากอยู่ต่างเมืองจึงตกลงทำเสน่ห์ให้

การทำเสน่ห์นั้นในสองครั้งแรกทางฝ่ายเมืองของพระภๅหาหมอมาแก้เสน่ห์ได้ แต่ครั้งที่ ๓ ทางฝ่ายพระภๅไม่สามารถถอนเสน่ห์ได้ ในที่สุดพระภๅจึงออกเดินทางไปหาพระพิมพ์พระพรรณด้วยเรือกำปั่นไฟ การเดินทางนั้นราบรื่นไปด้วยดี เมื่อถึงเมืองรมยนคร พระภๅให้เรือกำปั่นเทียบท่า ส่วนพระองค์ปลอมตัวเป็นพราหมณ์เดินทางไปพร้อมกับพี่เลี้ยง จนในที่สุดจึงได้พบกับพระพิมพ์พระพรรณ

เมื่อเวลาผ่านไปทั้งหมดก็เกิดความเกรงกลัวพระบิดาของพระพิมพ์พระพรรณว่าจะลงพระอาญา พระภๅจึงลอบพาพระพิมพ์พระพรรณกลับไปเมืองลพบุรี แล้วท้าวพันธุมราชจึงส่งราชสาส์นมาขออภัยโทษ หลังจากนั้นเมืองทั้งสองเมืองก็มีการเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตและมีการติดต่อค้าขายกันนับแต่นั้นมา

ตอนท้ายเรื่องกวีผู้แต่งได้กล่าวย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าเป็นนิทานที่แต่งเพื่อทำเทียบกับลิลิตพระลอ และยังกล่าวอีกว่าหากผู้ใดเห็นว่ามีคำที่ไม่ดีไม่ไพเราะก็ขอเชิญให้ช่วยแก้ไขเพียงแต่ขออย่าให้เย้ยหยันกัน นอกจากนี้ยังได้อธิษฐานขอให้เกิดสิริมงคลเกิดขึ้นแก่ตนเองด้วย ดังนี้

ใครอ่านสารศุภสร้อย ศรีสวัสดิ์
เห็นว่าคำใดขัด ค่อค้อน
เชิญช่วยผจงจัด ผลัดเปลี่ยน เถิดพ่อ
ขออย่าแต่ยิ้มย้อน ยั่วเยื้อนทีหยัน ฯ
รำพันกลั่นกล่าวเกลี้ยง กลอนกล การแฮ
โดยระบอบระเบียบยล เยี่ยงแท้
ขอศรีสวัสดิ์ศุภผล พูนเพิ่ม ข้านา
สรรพภัยใกล้แกล้ กลับร้ายกลายดี ฯ

(ลิลิตพระภา : ๑๑๒)

ในตอนท้ายสุดได้บอกว่าผู้แต่งคือหลวงศรีมโหสถและแต่งเสร็จในวันศุกร์ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ.๒๓๙๙)

จากลิลิตพระลอสู่ลิลิตพระภา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าลิลิตพระภานั้นกวีตั้งใจที่จะสร้างให้คล้ายกับลิลิตพระลอ ซึ่งกวีได้กล่าวว่าเป็นการ "ทำเทียบ" ด้วยเหตุดังกล่าว ลิลิตพระภาจึงมีเนื้อหาและการดำเนินเรื่องคล้ายกับลิลิตพระลอ แต่ในขณะเดียวกันการที่กวีเปลี่ยนแปลงตอนจบให้พระนางของเรื่องได้ครองคู่กันอย่างมีความสุข ส่งผลให้เนื้อหาบางส่วนในเรื่องลิลิตพระภาต้องมีปรับเปลี่ยนให้แตกต่างไปจากลิลิตพระลอ ดังนั้นในเรื่องลิลิตพระภาจึงมีทั้งการคงลักษณะเนื้อหาให้คล้ายกับเรื่องลิลิตพระลอ และการเปลี่ยนแปลงเรื่องให้ต่างกับลิลิตพระลอ

๑. การคงลักษณะเนื้อหาให้คล้ายกับเรื่องลิลิตพระลอ

เรื่องลิลิตพระภานี้แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาในตอนจบหรือเปลี่ยนการลำดับความบางตอนแต่โดยรวมก็ถือได้ว่าคล้ายกับลิลิตพระลออยู่มากเพียงแต่ผู้แต่งเปลี่ยนรายละเอียดบางอย่าง เช่น ชื่อต่างๆ ในเรื่อง ชนิดของสัตว์ เป็นต้น

ตัวอย่างชื่อตัวละคร และชนิดของสัตว์ในลิลิตพระลอเทียบกับลิลิตพระภๅ

ลิลิตพระลอ	ลิลิตพระภๅ
พระลอ	พระภๅ
พระเพื่อนพระแพง	พระพิมพ์พระพรรณ
นางรื่นนางโรย	นางจั่นนางเจิม
นายแก้วนายขวัญ	นายกลั่นนายเกลี้ยง
ปู่เจ้าสมิงพราย	พระโยคี
ไก่แก้ว	นกสาลิกา
เมืองแมนสรวง	เมืองลพบุรี

แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดไปบ้าง แต่เมื่อเทียบกับลิลิตพระลอ แล้วจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งจงใจที่จะให้มีเนื้อเรื่องเหมือนกัน เช่น ตอนที่พระเพื่อนพระแพงขอให้ปู่เจ้าสมิงพรายทำเสน่ห์ให้ ดังนี้

ลิลิตพระลอ : พระเพื่อนพระแพงออกอุบายให้พี่เลี้ยงทั้งสองไปรับขวัญและเรียกขวัญบนเขาอันเป็นที่พำนักของปู่เจ้าสมิงพราย และจัดช้างชื่อเทียมลงและพระพายุให้

ลิลิตพระภๅ : พระพิมพ์พระพรรณออกอุบายให้พี่เลี้ยงทั้งสองไปรับขวัญในป่าที่พระโยคีพำนักอยู่และจัดช้างชื่อพังจำลองและพังพิมานทองให้

ลิลิตพระลอ : ระหว่างเดินทางไปหาปู่เจ้าสมิงพราย นางรื่นนางโรยต้องเดินทางผ่านป่าที่มีแต่สัตว์ร้ายต่างๆ นานา เมื่อพบปู่เจ้าสมิงพราย นางทั้งสองก็หวาดกลัวเสือที่หมอบอยู่ข้างปู่เจ้า แต่ทันใดนั้นเสือที่หมอบอยู่ก็กลับกลายเป็นแมวที่มีลวดลายงดงาม ปู่เจ้าแสดงอิทธิฤทธิ์เปลี่ยนจากคนแก่เป็นหนุ่มรูปงาม และเปลี่ยนกลับเป็นชายวัยกลางคนที่มีลักษณะดี

ลิลิตพระภๅ : ระหว่างเดินทางไปหาพระโยคี นางจั่นนางเจิมต้องเดินทางผ่านป่าที่มีแต่สัตว์ร้าย จนได้พบพระโยคี นางทั้งสองได้เห็นงูที่มีขนาดเท่าลำตาลแผ่พังพานอยู่ แต่ทันใดนั้นงูก็กลับกลายเป็นไม้เท้า พระโยคีจึงแสดงอิทธิฤทธิ์เปลี่ยนจากคนแก่เป็นชายวัยกลางคน

ลิลิตพระลอ : พระเพื่อนพระแพงขอให้ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยเหลือนาง และนางจะ

ถวายสิ่งของต่างๆ อันได้แก่ แก้วจำนวนเก้าโกฏิ เงินและทองอย่างละเกวียน วัวควายสีขาวที่ประดับเขาด้วยทอง หงส์ ห่าน หมู เป็ด ไก่ เหล้า และข้าว แต่ปู่เจ้าสมิงพรายปฏิเสธ ขอเพียงความภักดีของนางทั้งสองเท่านั้น

ลลิตพระภา : พระพิมพ์พระพรรณตั้งพระทัยจะถวายเงินทอง และแก้วเก้าโกฏิ อีกทั้งเป็ด ไก่ เหล้า ข้าว วัว ควาย แพะ และ (ที่น่าแปลก) คือ แกะ แต่พระโยคีขอเพียงความภักดีของนางทั้งสองเท่านั้น

ตอนที่ชมความงามของพระภาก็เช่นเดียวกันผู้แต่งได้แต่งชมพระภาตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าเหมือนที่กวีผู้แต่งลลิตพระลอได้แต่งชมพระลอไว้ โดยบทชมพระพระลอในลลิตพระลอมีดังนี้

เดือนจรัสโพยมแผ่นฟ้า ผิบได้เห็นหน้า
ลอราชไชร้ดูเดือน ดุจแล ฯ
ตาเหมือนตามฤคมาศ พิศคิ้วพระลอราช
ประดุจ แก้วเกาทัณฑ์ กง่นา ฯ
พิศกรรณงามเพริศแพร้ว กลกลีบบงกชแก้ว
อีกแก้มปรางทอง เทียบนา ฯ
ทำนองนาสิกไท้ คือเทพนฤมิตไว้
เปรียบด้วยขอกาม ฯ
พระโอษฐ์งามยิ่งแต้ม ศศิอยู่เยียวยะแย้ม
พระโอษฐ์โอ้งามตรู บารนี ฯ

ร่าย

พิศดูคางสระสม พิศศอกลมกลกลึง สองไหล่พึงใจกาม อกงามเงื่อนไกรสร พระกรกลงวงคช นิ้วสลวยชดเล็บเลิศ ประเสริฐสรรพสรรพางค์ แต่บาทางค์สุดเกล้า พระเกศงามล้วนเท้า พระบาทไท้งามสม สรรพนา ฯ (ลลิตพระลอ : ๓๙๐)

ส่วนลลิตพระภาผู้แต่งชมความงามไว้ดังนี้

*งามดวงพระพักตร์*เพี้ยง เพ็ญแข
งามเนตรชำเลืองแล เล่ห์ล้ำ
*งามขนง*ก่งศิลป์แปร มาเปรียบ ปานฤา
*กรรณ*ดุจกลีบบัวถ้ำ *เกศ*คล้ำดำนิล ฯ

*นาสิก*สิ้นสุดพร้อม เพราคม
*โอษฐ์*เอี่ยมเทียมชาดสม สะอาดแท้
*ปราง*เปล่งปลั่งน่าชม เชยชื่น จิตพ่อ
*ศอ*ดั่งศอหงส์แล้ เล่ห์ล้ำกลกลึง ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๕)

*อังสา*ซึ่งผึ่งผ้าย ผายงาม
*กร*ทอดระทวยยาม ยาตรเยื้อง
*บั้นองค์*อ่อนอวลกาม กาเมศ
*สองพระเพลา*ตลอดเบื้อง บาทสิ้นสุดงาม ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๖)

นอกจากจะมีแนวเนื้อเรื่องที่คล้ายกันแล้ว ในลิลิตพระภๅ โคลงและร่ายบางบทก็มีถ้อยคำที่เลียนแบบมาจากลิลิตพระลอ เช่น ตอนปู่เจ้าสมิงพรายจัดทัพผีเทียบกับตอนที่พระโยคีจัดทัพผี ดังนี้

ลิลิตพระลอ

...ตัวขุนให้ขี่ช้าง บ้างขี่เสือขี่สิงห์ บ้างขี่หมีขี่หมู บ้างขี่งูขี่เงือก ขี่ม้าเผือกผันผาย บ้างขี่ควายขี่แรด แผดร้องก้องน่ากลัว ภูตแปรตัวหลายหลาก แปรเป็นกากภาษา เป็นหัวกาหัวแร้ง แสร้งเป็นหัวเสือหัวช้าง เป็นหัวกวางหัวฉมัน ตัวต่างกันพันลึก ... (ลิลิตพระลอ : ๔๑๐)

ลิลิตพระภๅ

...ตัวขุนขี่ราชสีห์ ตัวรองขี่สิงโต บางขี่โคขี่ลา ขี่อาชาขี่ช้าง ขี่ลิงค่างบ่างชะนี บ้างขี่หมีเม่นหมู ขี่เงือกงูพังพอน ขี่กาสรเสือแรด แผดร้องเรียกกู่กัน แกล้งแปรผันหลายอย่าง ศีรษะค่างช้างลิง ศีรษะสิงห์เสือสาง ศีรษะกวางฟานทราย ศีรษะควายโคลา ศีรษะกาไก่แร้ง แสร้งเป็นศีรษะกะกรุม... (ลิลิตพระภๅ : ๓๑)

และตอนที่กองทัพเทวดาและผีของทั้งสองเมืองรบกันในลิลิตพระภๅก็มีการเลียนสำนวนลิลิตพระลอ ดังนี้

ลิลิตพระลอ

ผียุ่งรบกับด้วย ผีแขวง แดนนา
ผีทุ่มผีไล่แทง ผาดผ้าย

ผันแผงแผดรบแรง ร้องเร่ง พลนา
ผีแขกรุกราญร้าย รบเร้ารอนผลาญ ฯ

(ลิลิตพระลอ : ๔๑๑)

ลิลิตพระภๅ

ลัดนิ้วเดียวล่วงเข้า เขตขัณฑ์
ผีถิ่นรู้เรียกกัน กู่ก้อง
ผีแขกรีบโรมรัน *ราญรุก*
ผีถิ่นมาแซ่ซ้อง *รบเร้าราวี*

(ลิลิตพระภๅ : ๓๔)

จากตัวอย่างที่ได้ยกมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นได้ว่า กวีผู้แต่เรื่องลิลิตพระภๅ มีความตั้งใจและพยายามอย่างยิ่งที่จะสร้างตัวละคร ตลอดจนเนื้อเรื่องให้คล้ายคลึงกับลิลิตพระลอ แต่ก็เปลี่ยนแปลงรายละเอียดต่างๆ เพื่อให้ต่างจากลิลิตพระลอจนอาจจะกล่าวได้ว่า ลิลิตพระภๅนั้นมีส่วนที่ "เหมือน" กับลิลิตพระลอ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ "ซ้ำ" กับลิลิตพระลอ

๒. การเปลี่ยนแปลงเรื่องให้ต่างกับลิลิตพระลอ

แม้ว่าลิลิตพระภๅจะมีส่วนที่คล้ายกับลิลิตพระลออยู่มากแต่เรื่องลิลิตพระภๅก็มีส่วนที่ผู้แต่งแต่งให้แตกต่างกับลิลิตพระลอ ดังนี้

๒.๑ ตัวละคร "พระภๅ" และ "พระย่า" ตัวละครในลิลิตพระภๅส่วนใหญ่จะมีรูปร่างลักษณะนิสัยและบทบาทคล้ายกับตัวละครในลิลิตพระลอ เช่น นางจันนางเจิมอาสาออกอุบายนำพระลอมาหาพระพิมพ์พระพรรณเช่นเดียวกับที่นางรื่นนางโรยอาสาออกอุบายนำพระลอมาหาพระเพื่อนพระแพง ซึ่งเรื่องในตอนนี้ผู้แต่งเองก็ได้ย้ำว่าเรื่องนี้จะมีการทำเสน่ห์ดังเช่นเรื่องลิลิตพระลอ ดังนี้ "...ไปควรหมองเลยนะเกล้า อย่าเศร้าสร้อยเสียใจ จะแก้ไขให้มา จะอาสาให้สม อย่าปรารมภ์ร้อนเร่า...*ครั้งกานดาเพื่อนแพง แรงจัดหมอ แม่นยำ ทำให้พระลอหลง ตรงมาสู่เจ้า เข้าในสวนสมสนิท สัมฤทธิ์ราชปรีดา* เราจะหาหมอมั่ง ทำให้คลั่งมาหา ถึงพาราเราไซร้ สองแม่อย่าหม่นไหม้ พี่นี้อาสา ฯ" (ลิลิตพระภๅ : ๙) แต่ในลิลิตพระภๅตัวละคร "พระภๅ" และ "พระย่า" ของพระพิมพ์พระพรรณมีความแตกต่างอยู่บ้างเมื่อเทียบกับพระลอและเจ้าย่าในเรื่องลิลิตพระลอ

พระภๅ พระภๅเป็นตัวละครเอกและเป็นตัวละครที่สำคัญที่สุดของเรื่อง พระภๅนั้นมีลักษณะที่งดงาม ผู้ใดได้ฟังเสียงขับซอที่กล่าวถึงความของพระภๅถึงกับหลงใหลเจียนจะเป็นบ้า แต่พระภๅก็มิได้เหมือนกับพระลอเสียทีเดียวเนื่องจาก

ก. พระภๅมิได้เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองดังเช่นพระลอ ในลิลิตพระลอพระลอได้ครองราชย์ต่อจากท้าวแมนสรวงซึ่งสวรรคตทำให้พระลอนั้นเหลือเพียงพระชนนีคือพระนางบุญเหลือ ส่วนพระภๅนั้นมีพระบิดาคือท้าวพันธุมราชซึ่งมิได้สวรรคต และพระมารดาคือพระนางสุมาลี ดังนั้นพระภๅจึงอยู่ในฐานะพระราชโอรสมิใช่กษัตริย์ดังเช่นพระลอ

ข. พระภๅไม่มีชายาเอก ในลิลิตพระลอ พระลอมีมเหสีคือพระนางลักษณวดีและยังมีสนมอีกมาก ก่อนที่พระลอจะเดินทางจึงต้องมีการลานาง รวมถึงระหว่างที่เสด็จไปเมืองสรองนั้นก็มีบทคร่ำครวญถึงนางอยู่ด้วยซึ่งในขณะที่ลิลิตพระภๅจะไม่มีส่วนนี้เลย ในความคิดของพระภๅระหว่างเดินทางจึงมีแต่พระพิมพ์พระพรรณเท่านั้น เช่น

พระพูนเทวษให้ โหยหวน
นิ่งคะนึงถึงนวล นาฏน้อง
อ้าโฉมแม่งามสงวน ควรคู่ เรียมเอย
พี่จะไปร่วมห้อง แห่งน้องสองนาง ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๔๗)

จากการที่พระภๅไม่ใช่กษัตริย์และไม่มีชายานั้นก็จะทำให้พระภๅไม่มีภาระและพันธะที่จะต้องห่วงหน้าพะวงหลังและสร้างความทุกข์ ดังเช่นที่พระลอจะคอยห่วงบ้านเมือง ห่วงพระนางบุญเหลือ คิดถึงพระมเหสี และนางสนม อันจะทำให้การเดินทางของพระภๅนั้นดูราบรื่นยิ่งขึ้น

พระย่า ในเรื่องลิลิตพระลอ "เจ้าย่า" เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญ คือเป็นผู้ที่คอยดูแลพระเพื่อนพระแพงอย่างใกล้ชิดมาตลอด ซึ่งกวีผู้แต่งก็ได้แทรกบทของเจ้าย่าไว้ในเรื่องหลายตอน และบทบาทของเจ้าย่าที่สำคัญที่สุดปรากฏตอนท้ายเรื่องคือเจ้าย่าเป็นผู้สั่งฆ่าพระลอ เนื่องจากความแค้นที่พระบิดาของพระลอสังหารท้าวพิมพิสาครราช พระสวามีของนาง (เจ้าย่าไม่ใช่พระมารดาของท้าวพิไชยพิษณุกรดังนั้นจึงไม่ใช่ย่าแท้ๆ ของพระเพื่อนพระแพง) ดวงมน จิตร์จำนง (๒๕๒๘, น.๖๒) ได้กล่าวถึงเจ้าย่าไว้ดังนี้ "...เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ย่าผู้เป็นเหตุของความตายของ

พระเพื่อนพระแพงนั้น เป็นผู้ซึ่งกวีได้แสดงให้เห็นว่ามีความรักและห่วงใยในตัวหลานทั้งสอง คือพระเพื่อนพระแพงอย่างยิ่ง ถึงขนาดว่าระมัดระวังทุกฝีก้าว...สิ่งที่บดบังใจย่าให้มองข้ามความผูกพันระหว่างพระลอกับพระเพื่อนพระแพง ก็คือ ความคุมแค้นในอดีตที่ฝังตัวมาช้านาน..."

ภาพของเจ้าย่าในลิลิตพระลอจึงเป็นภาพผู้หญิงที่รักหลานอย่างยิ่งแต่ก็มีความแค้นอย่างลึกซึ้งเพราะแม้จะรักหลานเพียงใดก็มิอาจจะให้อภัยแก่พระลอซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพระสวามีของหลานได้ทั้งๆ ที่พระลอก็ไม่ใช่ผู้ที่สังหารพระสวามีของนาง

ส่วนในลิลิตพระภๅนั้น ผู้แต่งได้แทรกบทของเจ้าย่าไว้หลายตอนเช่นเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า "พระย่า" แต่พระย่าในลิลิตพระภๅนั้นมีบทบาทเพียงด้านเดียวคือเป็นย่าที่รักหลาน เข้าใจ และตามใจหลานอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากตอนที่หลังจากพระพิมพ์พระพรรณเสด็จตามพระภๅกลับเมืองลพบุรีแล้ว เมื่อพระย่าเสด็จมาที่ตำหนักจึงพบเพียงสารที่พระภๅและพระพิมพ์พระพรรณวางไว้ พระย่าจึงรำพันว่า

โอ้โฉมงามอรไท ควรฤๅมาเป็นได้
ดั่งนี้หลานเอย ฯ
หลานเคยนวดย่าแล้ว ย่าเชยชมผ่องแผ้ว
ถอดแก้วกลอยใจ ฯ
ถึงใคร่บอกย่ารู้ จะช่วยทูลแก้กู้
ธิราชไท้บิตุรงค์ ฯ
ย่าทรงกำสรดสร้อย ถึงพระหลานแน่งน้อย
ละห้อยพันทวี ฯ
โอ้ แต่นี้เปล่าเศร้า ใครจะนวดย่าเหล้า
ดั่งเจ้านฤมล ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๑๐๐ - ๑๐๑)

จะเห็นได้ว่าพระย่าในลิลิตพระภๅมีบทบาทที่ต่างกับเจ้าย่าในลิลิตพระลออย่างมาก พระย่าในลิลิตพระภๅไม่ได้โกรธแม้แต่น้อยที่รู้ว่าหลานหายไปและยัง "จะช่วยทูลแก้กู้ ธิราชไท้บิตุรงค์" อีกด้วย การที่ผู้แต่งเรื่องนี้ได้เขียนบทเจ้าย่าไว้หลายแห่งจึงเป็นเพียงการดำเนินเรื่องให้คล้ายลิลิตพระลอเท่านั้น เพราะพระย่าในลิลิตพระภๅไม่มีบทบาทที่มีความสำคัญหรือมีผลต่อเนื้อเรื่องเลย จะมีผลก็เพียงแต่เป็นผู้นำสารที่พระภๅวางไว้ให้ท้าวนพรัตน์พระบิดาของพระพิมพ์พระพรรณเท่านั้น ทั้งนี้สาเหตุสำคัญที่ทำให้

พฤติกรรมของย่าทั้งสองเรื่องนี้แตกต่างกันก็คือ*สงครามระหว่างเมือง* ในลิลิตพระภๅ เมืองของพระภๅไม่ได้มีสงครามกับเมืองของพระพิมพ์พระพรรณ ดังนั้นจึงไม่มีสาเหตุอันใดที่จะเป็นชนวนให้พระย่าต้องโกรธแค้นพระภๅ พระภๅในความคิดของพระย่าจึงเป็นพระสวามีของหลาน ไม่ใช่ลูกศัตรูดังเช่นเจ้าย่าในลิลิตพระลอ และเมื่อไม่มีความแค้นของพระย่า ความรักของพระภๅและพระพิมพ์พระพรรณจึงจบลงอย่างมีความสุข

๒.๒ การทำเสน่ห์ เนื้อเรื่องที่เกี่ยวกับการทำเสน่ห์นั้นเริ่มจากที่นางจั่นนางเจิมได้อาสาจะนำพระภๅมาสู่นางทั้งสอง นางจั่นนางเจิมจึงออกตระเวนหาหมอเสน่ห์ซึ่งบรรดาหมอทั้งปวงล้วนปฏิเสธ ศิษย์คนหนึ่งของพระโยคีจึงแนะนำให้นางทั้งสองไปหาพระโยคีบนเขา พระโยคีนี้เป็นผู้ที่มีฤทธิ์มาก ดังที่ผู้แต่งได้กล่าวว่า "...ท่านศักดิ์สิทธิ์สุดใจ ทดลองใครได้หมด ปรากฏฤทธิ์เหลือหลาย ว่าให้ตายตายทันเห็น ว่าให้เป็นเป็นทันตา... " (ลิลิตพระภๅ : ๑๑) เนื้อความตอนนี้กวีผู้แต่งเลียนแบบการพรรณนาอิทธิฤทธิ์ของปู่เจ้าสมิงพรายในลิลิตพระลอที่ว่า "หมอว่าในใต้ฟ้า ทั่วแหล่งหล้าผู้ใด ใครจักเทียมจับคู่ ปู่เจ้าสมิงพราย ธว่าให้ตายก็ตายทันเห็น ธว่าให้เป็นก็เป็นทันใจ จะลองใครใครก็มา จะหาใครใครก็บอยู่ จะไปสู่ท่านไส้" (ลิลิตพระลอ : ๓๙๕)

เมื่อนางจั่นนางเจิมขอให้พระโยคีช่วยเหลือ พระโยคีจึงเล็งญาณแล้วพบว่า *"เป็นวาสนาของเขา พึ่งบุญเราจึงสำเร็จ"*(ลิลิตพระภๅ : ๑๖) พระโยคีจึงตกลงช่วย เหตุผลในการทำเสน่ห์นี้ตรงข้ามกับลิลิตพระลอโดยสิ้นเชิง เพราะในลิลิตพระลอปู่เจ้าสมิงพรายเมื่อเล็งญาณดูกลับพบว่า *"ด้วยผลกรรม์เขาแต่ก่อน* ทำหย่อนหย่อนตึงตึง ส่วนจะถึงบมิหยุด *เท่าว่าจะพลันสุดพลันม้วย ด้วยผลกรรมเขาเอง* แต่เพรงเขาทั้งสอง ทำบุญปองจะได้ ขอได้พึ่งบุญตู" (ลิลิตพระลอ : ๔๐๐) จากตรงนี้จะเห็นได้ว่าผู้แต่งลิลิตพระภๅจงใจที่จะแก้ "กรรม" ลิลิตพระลอ ให้เป็น "วาสนา" ในลิลิตพระภๅ เมื่อเป็นเช่นนี้การทำเสน่ห์ในเรื่องพระภๅจึงเป็นการกระทำที่จะเร่งให้เนื้อคู่ที่อยู่ต่างเมืองกันมาพบกันได้ในที่สุด และนอกจากนี้ยังจะเป็นการบอกให้ผู้อ่านได้ทราบว่าเรื่องลิลิตพระภๅจะเป็นเรื่องที่พระนางของเรื่องได้พบกันและครองคู่กัน ซึ่งก็น่าจะทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้สึกที่ต่างไปจากการอ่านเรื่องลิลิตพระลอ

การทำเสน่ห์ในลิลิตพระภๅ กวีผู้แต่งได้เลียนแบบวิธีการทำเสน่ห์ในลิลิตพระลอ แต่ก็มีส่วนที่แตกต่างกันบ้าง ดังนี้

การทำเสน่ห์ครั้งที่ ๑

ลิลิตพระลอ : เมื่อคนขับซอชมความงามของพระเพื่อนพระแพงกลับมารายงานนางรื่นนางโรยว่า พระลอเองก็สนพระทัยพระเพื่อนพระแพง นางรื่นนางโรยจึงเสาะหาหมอเสน่ห์จนพบปู่เจ้าสมิงพราย ปู่เจ้าสมิงพรายนำไม้เลี้ยงไม้ไล่ไม้ไผ่มาสานเป็นลูกลม พร้อมกับเขียนรูปพระลออยู่ตรงกลางขนาบด้วยพระเพื่อนพระแพง ลงยันต์และปักลูกลมที่ยอดยางให้ลูกลมหมุนพัดยาเสน่ห์ไปสู่พระลอ

ลิลิตพระภๅ : พระโยคีวาดรูปพระพิมพ์พระพรรณลงอาคมแล้วมอบให้คนขับซอ เมื่อพระภๅได้ฟังการขับชมความงามก็เกิดความใคร่รู้จึงเรียกเข้าไปพบและได้เห็นรูปวาดลงอาคม พระภๅก็เกิดอาการคลั่งไคล้ตั้งแต่นั้น

การทำเสน่ห์ครั้งที่ ๒

ลิลิตพระลอ : ปู่เจ้าสมิงพรายเอาธงสามชายมาลงยันต์เขียนรูปพระลอและพระเพื่อนพระแพงลงไปแล้วผูกไว้ที่ยอดตะเคียน

ลิลิตพระภๅ : พระโยคีนำธงมาลงยันต์แล้วปักที่ยอดต้นรัง ให้ธงสะบัดยาและอาคมไปถูกพระภๅ

การทำเสน่ห์ครั้งที่ ๓

ลิลิตพระลอ : หลังจากปู่เจ้าสมิงพรายขับไล่เทวดาและผีสางที่รักษาเมืองออกไปหมดแล้ว ปู่เจ้าก็เสกสลาเหินให้มาตกที่พานสลาของพระลอ เมื่อพระลอเสวยจึงเกิดอาการคลุ้มคลั่งทนอยู่ไม่ได้

ลิลิตพระภๅ : เมื่อทัพอารักษ์ ยักษ์ ปีศาจของพระโยคีขับไล่เทวดาและผีประจำเมืองออกไปแล้ว พระโยคีจึงเสกดอกจำปาให้เป็นแมลงภู่บินมาที่เขนยของพระภๅแล้วเปลี่ยนกลับเป็นดอกจำปาอีกครั้ง เมื่อพระภๅหนุนพระเขนยจึงถูกเสน่ห์อีกครั้ง

จากการทำเสน่ห์เปรียบเทียบกันทั้งสองเรื่องนี้จะเห็นได้ว่า การทำเสน่ห์ครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ ผู้แต่งลิลิตพระภๅดำเนินรอยตามเรื่องลิลิตพระลออย่างชัดเจน ที่แตกต่างกันคือครั้งแรก กล่าวคือ ในเรื่องลิลิตพระลอ นางรื่นนางโรยส่งคนขับซอไปเร้าความสนพระทัยของพระลอก่อน จนเมื่อทราบว่าพระลอเองก็สนพระทัยพระเพื่อนพระแพง จึง

ลงมือหาหมอทำเสน่ห์ โดยการทำเสน่ห์ครั้งแรกเป็นการเขียนรูปใส่ที่ลูกลม แล้วปักบนยอดไม้ แต่ในลิลิตพระภๅนั้นพระโยคีทำเสน่ห์ก่อนแล้วจึงฝากรูปวาดลงอาคมไปกับคนขับชมความงามและมอบรูปนั้นให้แก่พระภๅ

นอกจากนี้เนื้อหาของการขับชมความงามของพระพิมพ์พระพรรณนั้นก็ต่างกับการขับชอชมความงามของพระเพื่อนพระแพงอยู่เล็กน้อย กล่าวคือ ในการขับชอเพื่อให้พระลอสนพระทัยในตัวพระเพื่อนพระแพง ผู้ที่ขับชอได้กล่าวถึงความงามของพระเพื่อนพระแพง และกล่าวยั่วยุความสนพระทัยของพระลอด้วยคำพูดที่ว่า "สองราชควรท้าวไท้ ธิราชผู้มีบุญ" (ลิลิตพระลอ : ๓๙๓) อันหมายถึงว่าผู้ที่คู่ควรกับนางทั้งสองนั้นก็คือ กษัตริย์ที่มีบุญญาธิการเท่านั้น

ส่วนในลิลิตพระภๅผู้ที่ขับชมความงามกล่าวถึงพระพิมพ์พระพรรณแต่ในด้านที่เป็นหญิงงามเท่านั้น โดยไม่ได้กล่าวถึงว่า นางทั้งสองเหมาะสมกับผู้มีบุญ แต่อย่างใด ดังนี้

อึงมี่เสียงขับอ้าง อวดโฉม
สองพี่น้องควรโลม โลกย์แท้
งามล้ำเล่ห์ลอยโพยม ยวนจิต
ดูดุจอัปสรแล้ เลิศล้ำกลกัน ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๒๑)

พระพรรณโฉมยั่วแย้ม ยวนกล
งามเงื่อนอัปสรยล เยี่ยมฟ้า
พระพิมพ์ผ่องโสภณ พิลาส เลิศแฮ
งามวิไลแหล่งหล้า เลือกแล้วไปมี ฯ
ทรงศรีเสาวภาคย์เนื้อ นวลผจง
สองเอี่ยมลอองค์ อ่อนอ้อน
เฉิดโฉมประโลมหลง ลานจิต
งามดุจจะชู้ช้อน เชิดไว้บ่วาง ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๒๒)

แม้ความในตอนนี้จะไม่มีการกล่าวยั่วยุดังเช่นในลิลิตพระลอ แต่ก็เพียงพอที่จะทำให้พระภๅนั้นสนพระทัยในตัวนางทั้งสองจึงได้เรียกคนที่ขับชมความงามมาถาม ดังนี้

โฉมงามทั้งคู่เคี้ยง เพียงใด
เขากล่าวแกล้งแถลงไข ขับอ้าง
เฉิดโฉมประโลมใจ เจริญสวาดิ
เขาถวายรูปวาดสร้าง เสกไว้ดังเป็น ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๒๒)

เมื่อพระภๅเห็นรูปวาดลงอาคมจึงเกิดอาการหลงใหล ดังนี้

ลืมองค์ออกโอษฐ์อ้า อาวรณ์
อ้าแม่สองสายสมร พี่ไซร้
มีปีกจะบินจร สมสู่ สองนา
หากบ่มีปีกได้ เดือดเร้ารุมทรวง ฯ
โอ้ดวงดาเรศสร้อย สายใจ พี่เอย
เห็นรูปวาดวิไล เลิศแล้ว
อกพี่ป่วนปานไฟ รุมรุ่ม แลแม่
ไฉนจะพบน้องแก้ว ก่อเกื้อกรีธา ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๒๓)

ดังนั้นการทำเสน่ห์ครั้งที่ ๑ ในลิลิตพระภๅจึงเป็นการรวมเอาการขับชอ และการทำเสน่ห์ครั้งที่ ๑ ในลิลิตพระลอเข้าไว้ด้วยกัน และสังเกตได้ว่าเฉพาะการทำเสน่ห์ในครั้งที่ ๑ นั้น วิธีการทำเสน่ห์ไม่เหมือนกับวิธีการในเรื่องลิลิตพระลอ

แต่หากพิจารณาการทำเสน่ห์เฉพาะในลิลิตพระลอแล้วจะพบว่า การทำเสน่ห์ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ในลิลิตพระลอนั้นมีวิธีการที่คล้ายคลึงกัน คือ ปู่เจ้าสมิงพรายเขียนรูปพระลอ พระเพื่อนพระแพง จากนั้นจึงลงยันต์และแขวนไว้ที่ยอดไม้ เพียงแต่ครั้งที่ ๒ นี้ดูจะมีความรุนแรงมากกว่า รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๔, น.๕๙ - ๖๐) ได้กล่าวถึงการทำเสน่ห์ในครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ในลิลิตพระลอตอนที่กล่าวถึงการใช้ไม้ยางและไม้ตะเคียนขนาดใหญ่ไว้ว่า "...เมื่อครั้งแรกยังไม่ได้ผลมากนัก การเปลี่ยนชนิดของต้นไม้ก็ดี การเพิ่มขนาดความใหญ่โตของต้นไม้ก็ดี จึงเป็นเครื่องแสดงการโยงเอาอำนาจของสิ่งที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ผนวกเข้ากับอำนาจของอาคม โดยเฉพาะไม้ตะเคียน ซึ่งเป็นไม้ที่ชุมชนชาวไทยเชื่อว่ามีผี วิญญาณสิงอยู่ ดังเรื่องราวของ 'ผีนางตะเคียน' ฉะนั้น พิธีกรรมครั้งที่สองจึงให้ผลรุนแรงกว่าเดิม ทำให้พระลอคลุ้มคลั่งโหยหาพระเพื่อนพระแพง" เมื่อการทำเสน่ห์ครั้งที่ ๒ ไม่ได้ผล ปู่เจ้าสมิงพรายจึงเปลี่ยนวิธีมาใช้สลาเหินแทน

ดังนั้นจึงน่าจะเป็นไปได้ว่าผู้แต่งลิลิตพระภๅต้องการให้การทำเสน่ห์ในลิลิตพระภๅทั้ง ๓ ครั้งมีความแตกต่างกัน จึงกำหนดให้การทำเสน่ห์ครั้งที่ ๑ เป็นการลงอาคมที่รูปวาดแล้วส่งให้ถึงมือของพระภๅแทนที่จะใช้ลูกกลมแขวนบนยอดยางดังในเรื่องลิลิตพระลอ ซึ่งการทำเสน่ห์โดยการวาดรูปฝ่ายหญิงไปให้ตัวละครฝ่ายชายนั้นก็มีปรากฏอยู่ในพระอภัยมณี ตอน เจ้าลมานหลงรูปนางละเวง เช่น

แล้วเข้าเฝ้าเจ้าบุรีเห็นสีซบ ถวายรูปกระดาษราชสาส์น
ทั้งทูลความตามประสงค์ของนงคราญ เจ้าลมานตรัสตอบว่าขอบใจ
รับไมตรีคลี่กระดาษที่วาดรูป เห็นงามงูบง่วงซบสลบไสล
หมอเข้าแก้แต่อังสาถึงขาตะไกร จึงค่อยได้สมประดีกลับคลี่ชม

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น.๔๐๖)

นอกจากเรื่องพระอภัยมณีแล้ว บทละครเรื่องอิเหนา ก็มีตอนที่ตัวละครฝ่ายชายหลงรักตัวละครฝ่ายหญิงเมื่อได้เห็นรูปวาดด้วยเช่นกัน ถึงแม้ว่ารูปวาดนั้นจะไม่ใช่รูปวาดลงอาคมก็ตาม ดังตัวอย่างจากตอนวิหยาสะกำได้รูปนางบุษบา ดังนี้

เมื่อนั้น วิหยาสะกำใจกล้า
ให้อัศจรรย์จิตคิดสงกา จึงตรัสเรียกเอามาฉับพลัน
คลี่ดูเห็นรูปเยาวเรศ ดังแว่นทองส่องเนตรเสียวกระสัน
สุดแสนประดิพัทธ์ผูกพัน ป่วนปั่นหฤทัยไปมา
ม้วนกระดาษซ่อนใส่ในรัดองค์ ใจจงด่าวดิ้นถวิลหา
สลบลงบนหลังอาชา กะหมันหารับรองประคองไว้

(พุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๐, น.๒๔ - ๒๕)

เรื่องราวในทำนองตัวละครฝ่ายชายหลงเสน่ห์ฝ่ายหญิงจากรูปวาดจึงเป็นเรื่องราวที่มีเล่าอยู่ในยุคสมัยที่ผู้แต่งแต่งเรื่องลิลิตพระภๅอยู่แล้ว (อาจจะมีอยู่ในเรื่องอื่นอีกนอกจากเรื่องพระอภัยมณีและอิเหนา) พระราชครูพิเชต ผู้แต่งลิลิตพระภๅนี้จึงได้นำแนวคิดเรื่องรูปวาดมาปรับใช้ในการทำเสน่ห์ในลิลิตพระภๅ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในลิลิตพระลอและลิลิตพระภๅจะมีวิธีการทำเสน่ห์ที่ต่างกันบ้างแต่ผลที่ออกมาก็เหมือนกันคือ ความหลงใหลใฝ่ฝันที่ตัวละครชายมีต่อตัวละครหญิง ซึ่งจะเป็นแรงผลักดันให้ทั้งพระลอ และพระภๅจะต้องเดินทางไปหานางต่อไป

๒.๓ สงครามระหว่างเมือง ในเรื่องลิลิตพระลอเรื่องเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึง

สงครามระหว่างเมืองทั้งสองคือเมืองแมนสรวง (เมืองของพระลอ) กับเมืองสรอง (เมืองของพระเพื่อนพระแพง) ผลของสงครามนี้ฝ่ายเมืองสรองพ่ายแพ้ ท้าวพิมพิสาครราช (พระอัยกาของพระเพื่อนพระแพง) สิ้นพระชนม์ในสงคราม ความตายของท้าวพิมพิสาครราชจึงเป็นจุดเริ่มต้นให้เมืองทั้งสองจึงเป็นศัตรูกัน ดังนั้นเมื่อพระลอตัดสินพระทัยออกเดินทางไปเมืองสรอง พระนางบุญเหลือจึงพยายามหว่านล้อมให้พระลอเปลี่ยนใจ เพราะพระนางย่อมแน่พระทัยว่าหากพระลอไปก็คงยากจะคืนกลับมา ดังมีโคลงบทหนึ่งกล่าวว่า

รอยเท้าทูลบาทเบื้อง บุญขจร
พระปู่เขาเรารอน ขาดเกล้า
เขาคุมเคียดจักหลอน ทำโทษ แทนนา
ฤาพ่อจักไปเข้า สู่เงื้อมมือเข็ญ ฯ

(ลิลิตพระลอ : ๔๑๗)

ชลลดา เรืองรักษ์ลิขิต (๒๕๔๔, ๒๓๗) ถอดความไว้ว่า "ฝ่ายพระองค์ (คือพระนางบุญเหลือ) ทรงกล่าวแก่พระองค์ผู้มีบุญมีชื่อเสียงแผ่ไปไกล (คือพระลอ) ว่าพระปู่ของเขาถูกฝ่ายเราฆ่าจนเศียรขาด เขาเคียดแค้นจึงหลอกลวงลูกไปเพื่อจะทำโทษทดแทน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วพ่อยังจะเดินไปเข้าเงื้อมมือเขาให้ตัวต้องลำบากอีกหรือ"

ส่วนในเรื่องลิลิตพระฦๅนั้นไม่มีการกล่าวถึงสงครามเลย และเมืองทั้งสองคือเมืองลพบุรีและเมืองรมยนคร เป็นเมืองที่อยู่ไกลกัน เมื่อพระฦๅถูกเสน่ห์ ท้าวพันธุมราชและพระนางสุมาลีจึงเตือนสติพระโอรสว่าอาจจะถูกหลอกเพราะนางทั้งสองนั้นหากดีจริงคงไม่ต้องทำเสน่ห์ และยังมีหญิงอื่นที่งดงามกว่า ดังนี้

สองนางงามเลิศล้น กลใด
เขาหากแกล้งกล่าวไข ค้อค้อน
วาดแต่รูปวิไล ลวงเล่น แลพ่อ
พ่ออย่าได้เร่าร้อน ขุ่นแค้นรำคาญ ฯ
เยาวมาลย์เมืองอื่นร้อย เอ็ดมี
งามกว่าสองนารี พี่น้อง
จักเลือกคัดหาศรี เสาวภาคย์ มานา
พ่ออย่าหลงเล่ห์ข้อง ข่าวน้องสองนาง ฯ

(ลิลิตพระฦๅ : ๒๖)

พ่อผู้ขวัญเนตรแก้ว กับทรวง
อย่าร่ำระกำดวง เดือดไหม้
นางในนครหลวง ล้วนเลิศ แลพ่อ
งามกว่าสองนางไท้ เท่าร้อยพันทวี ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๓๘)

แม้ดีไหนจะแสร้ง เสกหา
ทำเล่ห์กลมารยา ยิ่งไซร้
เห็นจะไม่โสภา ดังพูด แลพ่อ
จึงกล่าวแกล้งแต่งไว้ ว่าให้พึงชม ฯ

ท้าวพันธุมราชยังได้ขอให้พระภๅนั้นอดทนรอไว้ก่อนเพราะจะสืบความจริงมาให้

ขืนอารมณ์รอรั้ง ฟังความ ก่อนนา
อย่าด่วนคิดติดตาม แต่ได้
ใช่ว่าจะห้ามปราม ไว้เมื่อ ไรนา
พ่อจักสืบสวนให้ ถ่องแท้แน่นอน ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๓๙)

นอกจากเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ความวิตกกังวลของท้าวพันธุมราชและพระนางสุมาลียังมีอีกประการหนึ่ง คือความกังวลเกี่ยวกับการเดินทางของพระภๅว่าอาจจะไม่สะดวกสบาย ดังนี้

จะไปฉันใดได้ ทางก็ไกลใช่ใกล้
ต่างด้าวต่างแดน ฯ
แสนกันดารมากล้ำ ต้องขึ้นบกลงน้ำ
ยากซ้ำแสนทวี ฯ
อยู่บุรีเราไซร้ บิดาจะหาให้
เลือกล้วนโฉมงาม ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๒๗)

เมื่อลิลิตพระภๅไม่มีการทำสงครามระหว่างเมืองทั้งสอง ความวิตกกังวลของพระชนกชนนีจึงไม่ได้อยู่ที่ว่าพระภๅจะได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิต หากแต่อยู่ที่ว่า การให้พระโอรสเสด็จไป "ต่างด้าวต่างแดน" จะได้รับความลำบาก และอีกประการหนึ่งคือการเสด็จไปโดยไม่สอบสวนความให้แน่ก็อาจจะไม่ได้นางที่งดงามหรือ ดีตามที่หวังไว้

๒.๔ การเดินทางของพระภๅ เมื่อทางเมืองลพบุรีของพระภๅนั้นไม่สามารถถอนเสน่ห์ที่พระโยคีทำไว้ได้ และแม้พระบิดาและพระมารดาจะห้ามปรามอย่างไรพระภๅก็ยืนยันที่จะไปด้วยเหตุผลที่ว่า ต้องการจะไปให้รู้เรื่องราวด้วยตนเอง ดังนี้

แม้ไปได้รู้เรื่อง ร้ายดี
ฤๅว่าแกล้งแต่งสี ใส่สร้อย
คนอื่นห่อนรู้ที เทียมทัด เขานา
โปรดอย่าให้ลูกน้อย นิ่งช้ำใจตรอม

(ลิลิตพระภๅ : ๒๕)

ท้าวพันธุมราชจึงให้พระโหราธิบดีตรวจดูดวงชะตาของพระภๅ (ในลิลิตพระลอไม่ปรากฏเนื้อเรื่องตอนนี้) ซึ่งก็ปรากฏเป็นคำทำนายว่า "...เอารสเจ้าดีนัก แต่ต้องจักลำบาก พรากพลัดพระนคร ด้วยดวงสมรเคยคู่ หากเกิดอยู่ต่างเมือง จึ่งแค้นเคืองขุ่นเข็ญ เผอิญดังนี้ ตำราชี้ แจ้งชัด ไม่ข้องขัดสมคิด กลับคืนสถิตพารา พระยศปรากฏยิ่ง ได้สองมิ่งมาเมือง โฉมรุ่งเรืองเลิศล้ำ ... " (ลิลิตพระภๅ : ๔๐ - ๔๑) เมื่อคำทำนายของพระโหราธิบดีบอกอย่างชัดเจนว่าพระภๅจะปลอดภัยและได้นางกลับมายังเมือง อีกทั้งยังทราบว่าพระโอรสและพระธิดาต่างเมืองเป็นเนื้อคู่กัน ท้าวพันธุมราชจึงทรงอนุญาตให้พระภๅเดินทาง พร้อมกับนายกลั่นนายเกลี้ยง ด้วยเรือกำปั่นไฟติดอาวุธ เป็นการเดินทางทางน้ำตรงข้ามกับพระลอที่เดินทัพทางบก และทรงช้างพระภๅมีทหารติดตามอีก ๗๐๐ นาย ซึ่งเห็นได้ว่าการเดินทางของพระภๅนั้นดูสะดวกสบาย และทันสมัยมากเมื่อเทียบกับการเดินทางของพระลอ เรือกำปั่นไฟได้พาพระภๅเดินทางผ่านลำคลองต่างๆ และออกทะเลทางสมุทรปราการ (หากคำว่า "สมุทรปราการ" หมายถึงจังหวัดสมุทรปราการในปัจจุบัน) ดังที่ว่า

ถั่นถั่นกำปั่นคล้อย คลองธาร
ถึงสมุทรปราการ ก่อกั้น
นัคเรศเขตไพศาล สายสมุทร
เรือรุดออกอ่าวอั้น อกโอ้อาดูร ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๔๖)

ช่วงที่พระภๅเดินทางผ่านลำคลองต่างๆ กวีผู้แต่งได้เขียนชมทิวทัศน์สองข้างทางดังนี้

มะซางลางสาดชร้อง เสียดผล
ลิ้นจี่ลำไยยล ยื่นย้อย
มังคุดละมุดปน เงาะป่า
ผลดื่นดกหกห้อย กิ่งก้านแกมกัน ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๔๕)

หลายพรรณผลมิ่งไม้ มองมูล
ปรางม่วงพวงก่ายกูน กิ่งน้อม
ขนุนทุเรียนพูน พ้วกิ่ง
พร้าวหมากดกคอค้อม ยอดย้ายโยนเยน ฯ
ชลาเลนล้วนเหล่ากล้วย เกลื่อนกลาย
บ้างออกปลีเครือหลาย หลากล้วน
ทุกสวนเสียดเรียงราย ริมฝั่ง
ตามย่านบ้างบางถ้วน ถิ่นน้ำลำคลอง ฯ
กำปั่นล่องล่วงสิ้น สุดสวน
เห็นแต่ทุ่งทิวครวญ ครั่นร้อง
วายุพัดหันหวน โหยสวาดิ
พระคะนึงนาฏน้อง นิ่มเนื้อนวลจันทร์ ฯ

(ลิลิตพระภๅ : ๔๖)

จะเห็นได้ว่าโคลงข้างต้นนี้บรรยายลักษณะทิวทัศน์ของสวนริมแม่น้ำลำคลองที่มีพันธุ์ไม้สวนหลากชนิด เช่น ลิ้นจี่ ลำไย ขนุน ทุเรียน มะพร้าว กล้วย เป็นต้น และผู้แต่งใช้คำต่างๆ เช่น ยื่นย้อย ดื่นดก ก่ายกูน กิ่งน้อม เป็นต้น เพื่อย้ำให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ซึ่งก็คือบ้านเมือง (กรุงเทพฯ) ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั่นเอง

การที่กวีผู้แต่งได้สร้างให้พระภๅเดินทางทางน้ำออกทะเลไปหาพระพิมพ์พระพรรณนั้น ไม่ว่าผู้แต่งจะมีวัตถุประสงค์ใดหรือได้รับอิทธิพลมาจากที่ใดก็ตาม แต่ก็น่าจะทำให้ผู้อ่านได้เริ่มรู้สึกว่าพระภๅมีชีวิตอยู่ (ในวรรณกรรม) คนละยุคสมัยกับพระลอได้ชัดเจนขึ้นนอกเหนือไปจากการที่ผู้อ่านได้ทราบอยู่แล้วว่าเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ เนื่องจากเนื้อเรื่องก่อนหน้านั้นแม้จะมีการดัดแปลงรายละเอียดแต่ก็ค่อนข้างจะยึดตามแนวในลิลิตพระลอที่มีบรรยากาศของป่า เวทย์มนต์ การทำเสน่ห์ แต่เมื่อมีเรือกำปั่นไฟ ชุมชนริมน้ำ และการเดินทางออกทะเล จึงทำให้เหตุการณ์

ที่เกิดขึ้นในเรื่องไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดที่เมืองทางเหนือในสมัยโบราณอีกต่อไป แต่กลายเป็นเหตุการณ์ในเมืองภาคกลาง (กรุงเทพฯ) ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งก็สอดคล้องกับในตอนจบของเรื่องที่ท้าวพันธุมราชส่งพระราชสาส์นถึงท้าวนพรัตน์เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีว่า "... พระผู้ผ่านเมืองรมย์ ค่อยชื่นชมปรีดา รับสาราอ่านพลัน สารสุวรรณบรรจง ขององค์อธิปไตย *ในประเทศถิ่นสยาม นามนครลพบุรี อยุธยศรีโสภา* ขอเจริญมาด้วยดีทางไมตรีต่อกัน..." (ลิลิตพระภๅ : ๑๐๙)

๒.๕ *การเสี่ยงน้ำ* เรื่องราวของพระลอในตอนพระลอเสี่ยงน้ำที่ริมแม่น้ำกาหลงนั้น นับได้ว่าเป็นตอนหนึ่งในลิลิตพระลอที่สร้างความสะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านเป็นอย่างมาก แม้ผู้สร้างงานในยุคหลังก็ยังได้หยิบยกความตอนที่พระลอเสี่ยงน้ำขึ้นมากล่าวอ้าง เช่นในเรื่อง*ขุนช้างขุนแผน* ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ขุนแผนเห็นม่านปักฝีมือนางวันทอง ดังนี้

เจ้าปักเป็นพระลอดิลกโลก ถึงกาหลงทรงโศกกำสรดสุด
แสนคะนึงถึงองค์นงนุช พระทรงเสี่ยงสายสมุทรมาเป็นลาง
แสนคะนึงถึงองค์พระเจ้าแม่ พระลอแลน้ำแดงดังแสงฝาง
ละลักษณวดีไว้โดยปรางค์ คะนึงนางพระพี่น้องทั้งสององค์

(ศิลปากร, ๒๕๑๓, น. ๓๘๐)

พระลอนั้นแม้จะเสี่ยงน้ำแล้วแน่พระทัยว่าตนเองจะต้องจบชีวิตที่เมืองสรอง แต่พระลอก็ตัดสินใจเดินทางต่อไปเนื่องจากหากตัดสินใจกลับก็จะเป็นที่อับอายแก่ผู้คน *แต่ในเรื่องพระภๅไม่ปรากฏว่าพระภๅจะต้องเสี่ยงทายแต่อย่างใด* ทั้งนี้เข้าใจได้ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้น่าจะมาจากการเลือกให้พระภๅเดินทางโดยทางน้ำประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือการที่ผู้แต่งต้องการให้เรื่องจบลงอย่างมีความสุข จึงสร้างเรื่องให้ท้าวพันธุมราชได้ให้พระโหราธิบดีทำนายชะตาของพระภๅก่อนที่พระภๅจะออกเดินทาง (ในลิลิตพระลอไม่มีเนื้อเรื่องตอนนี้) และทำนายว่าการเดินทางจะประสบความสำเร็จแน่นอนซึ่งก็เท่ากับว่าพระภๅทราบอยู่แล้วว่าจะได้นางและกลับคืนบ้านเมืองอย่างปลอดภัย ดังนั้นการให้พระภๅเสี่ยงทายอีกจึงอาจไม่จำเป็นที่ต้องมีในเรื่อง

๒.๖ *การจบเรื่องอย่างมีความสุข* เป็นที่ทราบกันดีว่าลิลิตพระลอเป็นเรื่องโศกนาฏกรรมที่จบลงด้วยความตายของตัวละครในเรื่องคือ พระลอ พระเพื่อน พระแพง นายแก้วนายขวัญ นางรื่นนางโรย และเจ้าย่า* แต่เรื่องลิลิตพระภๅนี้ผู้แต่ง

ได้เปลี่ยนแปลงตอนจบให้จบลงอย่างมีความสุขสมหวังของตัวละครทั้งหมด โดยเริ่มจากเมื่อพระภๅลอบอยู่กับพระพิมพ์พระพรรณได้หลายวัน นายกลั่นนายเกลี้ยงก็เริ่มนึกถึงกาลภายหน้าที่อาจจะถูกลงทัณฑ์ ดังนี้

หลายวันล่วงไปแล้ว สองนายปรีชาแกล้ว
ตรึกถ้อยทางความ ฯ
พยายามความยากได้ สมดังจิตคิดไว้
เร่งให้ผันผาย ฯ
ร่าย
สองนายแนบสองนาง พูดกันพลางปรึกษา ทั้งสองราเร่งคิด เรานี้ผิดมากนัก ทำลอบลักล่วงเกิน เพลินแต่ตัวมิหนำ ซ้ำแนะนำสองไชร้ ทราบถึงไท้บิตุราช คงพิฆาตชีวี สองนารีตกใจ กลัวเภทภัยมรณา ... (ลิลิตพระภๅ ๙๖)

นายกลั่นนายเกลี้ยงและนางจั่นนางเจิมจึงพากันนำความขึ้นทูลพระภๅและพระพิมพ์พระพรรณ พระพิมพ์พระพรรณนั้นก็หวาดกลัวราชภัยของพระบิดายิ่งนัก พระภๅจึงเขียนสารขออภัยโทษและเล่าเรื่องทั้งหมดวางไว้ที่แท่นทอง เมื่อถึงเวลาค่ำจึงพากันลอบลงเรือกำปั่นไฟ รอจนดึกจึงออกเรือ และแล่นไปอย่างเร็วถึงขนาดที่ "รีบเร็วมาบ่มิขาม ด่านทักถามทำเฉย ล่องแล่นเลยบ่หยุดยั้ง รีบรุดออกอ่าวพลัน..." (ลิลิตพระภๅ : ๙๘)

---

*เรื่องลิลิตพระลอนั้นเมื่อพระลอลอบอยู่กับพระเพื่อนพระแพงได้ครึ่งเดือน ความลับนี้ก็ปิดไม่มิด ความจึงทราบถึงท้าวพิไชยพิษณุกร เมื่อท้าวพิไชยพิษณุกรทอดพระเนตรเห็นพระลอ ความงามของพระลอและเหตุผลทางการเมืองทำให้ท้าวพิไชยพิษณุกรตั้งพระทัยจะจัดงานอภิเษกให้ แต่เจ้าย่า (ไม่ใช่พระมารดาแท้ๆ ของท้าวพิไชยพิษณุกร) ทราบเรื่องก็ทำอุบายอ้างโองการของท้าวพิไชยพิษณุกรนำทหารล้อมตำหนักของพระธิดา พระลอ นายแก้วนายขวัญ พระเพื่อนพระแพง และนางรื่นนางโรยซึ่งแต่งตัวเป็นชายออกสู้รบร่วมกับสวามีและสามีของพวกนาง ในที่สุดทั้งหมดจึงเสียชีวิตโดยพระลอและพระเพื่อนพระแพงนั้นยืนพิงกัน เมื่อท้าวพิไชยพิษณุกรทราบเรื่องจึงสั่งประหารเจ้าย่าและบรรดาทหาร จากนั้นจัดงานพระศพและส่งสาส์นไปแจ้งยังพระนางบุญเหลือ ภายหลังจากเสร็จสิ้นการถวายพระเพลิงแล้ว ท้าวพิไชยพิษณุกรทรงแบ่งพระธาตุของกษัตริย์ทั้งสาม อัฐิของพี่เลี้ยงทั้งสี่ไปเมืองแมนสรวง

ดังนั้น เนื้อเรื่องในตอนที่นายกลั่นนายเกลี้ยง พี่เลี้ยงของพระภๆ ไหวตัวและรีบเตือนพระภๆก่อนที่ผู้ใดจะมาพบเห็นจึงเป็นจุดเปลี่ยนของเรื่องที่สำคัญ เพราะในลิลิตพระลอ เมื่อความทราบถึงเจ้าย่าพระลอจึงถูกสั่งฆ่า แต่ในลิลิตพระภๆ ทั้งหมดเกรงกลัวพระอาญาจึงพากันหนีลงเรือกำปั่นไฟ กว่าที่พระย่าและท้าวนพรัตน์จะเห็นสารที่พระภๆวางไว้ ทั้งหมดก็เดินทางไปไกลแล้ว ท้าวนพรัตน์แม้ทรงโศกเศร้าแต่ก็ไม่ทรงติดตามเนื่องจากทรงคิดว่าคงจะตามเรือไปไม่ทันและขอรอฟังข่าวจะดีกว่า ดังนี้

ครั้นจะล่วงตามไชร้ เห็นบ่ทันกันได้
ยากแท้ตามทาง ฯ
จำงดความรอไว้ ฟังข่าวราวเรื่องไชร้
จึ่งได้คิดการ ฯ
ให้แดดาลโศกสร้อย คิดถึงพระลูกน้อย
ละห้อยหวนหา ฯ

(ลิลิตพระภๆ : ๑๐๒)

ฝ่ายพระภๆและพระพิมพ์พระพรรณก็เดินทางถึงเมืองลพบุรี ท้าวพันธุมราชจึงจัดงานมหรสพสมโภชซึ่งมีโขนชักรอกตอนที่อินทรชิตแปลงกายเป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจนถึงหนุมานหักคอช้างเอราวัณ โรงอิเหนาเล่นตอนอิเหนาลักนางบุษบาจนถึงอิเหนาได้นางบุษบา จากนั้นท้าวพันธุมราชจึงส่งราชสาส์นขออภัยโทษให้พระภๆ ฝ่ายท้าวนพรัตน์จึงส่งทูตเดินทางมาเจริญสัมพันธไมตรีที่เมืองลพบุรีพร้อมกับให้ทูตวาดรูปพระภๆและพระพิมพ์พระพรรณใส่แผ่นแก้วกลับเมืองรมยนคร จากนั้นเมืองทั้งสองก็มีไมตรีต่อกันนับแต่นั้น ซึ่งไมตรีนี้ก็มิได้มีเฉพาะในระดับผู้ปกครองเท่านั้น ความเป็นมิตรของทั้งสองเมืองยังส่งผลถึงความสัมพันธ์กันในทางเศรษฐกิจด้วย ดังนี้ "ตั้งแต่นั้นมาสองเมือง ยศรุ่งเรืองเพื่องฟ้า เทียวเที่ยวค้าถึงกัน เกษมสันต์สโมสร ราษฎรชมชื่น..." (ลิลิตพระภๆ : ๑๑๑)

ถึงแม้ว่าเรื่องลิลิตพระภๆจะมีเนื้อเรื่องตอนท้ายซึ่งต่างกับลิลิตพระลอ แต่เนื้อเรื่องในตอนท้ายบางแห่งก็ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งลิลิตพระภๆมิได้ทิ้งการดำเนินเรื่องในลิลิตพระลอเสียทีเดียว เช่น ในลิลิตพระลอ ท้าวพิไชยพิษณุกรจัดมหรสพในงานถวายพระเพลิงของพระลอและพระเพื่อนพระแพง ในลิลิตพระภๆ ท้าวพันธุมราชจัดงานมหรสพสมโภชให้พระภๆและพระพิมพ์พระพรรณ หรือในตอนที่พระนางบุญเหลือแต่งทูต

ไปเมืองสรอง ท้าวพิไชยพิษณุกรได้แบ่งพระธาตุของกษัตริย์ทั้งสามให้นำกลับมาเมืองแมนสรวง ในลิลิตพระภๅ ท้าวนพรัตน์จัดเรือกำปั่นไฟมาที่เมืองลพบุรี ราชทูตวาดรูปพระภๅและพระพิมพ์พระพรรณใส่แผ่นแก้วกลับไปถวายท้าวนพรัตน์ เป็นต้น

แม้การกระทำของพระภๅและเหล่าพี่เลี้ยงนี้จะทำให้ภาพของพระภๅไม่ได้มีความกล้าหาญพร้อมเผชิญความตายอย่างไม่หวาดหวั่นดังเช่นพระลอ แต่หากมองกลับไปถึงเรื่องลิลิตพระลอ พระลอลอบอยู่กับพระเพื่อนพระแพงได้ประมาณครึ่งเดือนจนความทราบถึงท้าวพิไชยพิษณุกร จนท้าวพิไชยพิษณุกรเป็นฝ่ายไปพบพระลอก่อน จึงน่าคิดว่า ถ้าพระลอไม่ได้หลงอยู่กับตัณหา ตระหนักว่าตนเองอยู่ในเมืองศัตรูและคิดหาทางป้องกันตนเองเสียก่อน พระลอก็คงจะไม่ต้องจบลงเช่นนี้ พระนางบุญเหลือก็เช่นเดียวกัน หากพระนางให้โหรมาทำนายดวงชะตาของพระลอ พระนางก็คงจะรู้ได้แน่ชัดว่าพระลอต้องตาย และก็คงไม่ยอมให้พระลอออกจากเมืองเป็นแน่ (พระนางบุญเหลือทำเพียงการให้โหร อำมาตย์ หมอสิทธิไชย มาทูลยับยั้ง จนในที่สุดพระนางบุญเหลือจึงยอมให้พระลอเดินทางไปได้) เรื่องลิลิตพระภๅจึงน่าจะเป็นการแสดงให้เห็นมุมมองของผู้แต่งที่มีต่อสิ่งต่างๆ ในเรื่องลิลิตพระลอ ที่ผู้แต่งลิลิตพระภๅเห็นว่าน่าจะแก้ไขได้ และนำมาแก้ไขให้คลี่คลายในลิลิตพระภๅ

จากเรื่องลิลิตพระภๅที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ชัดเจนว่า ในหลายส่วนผู้แต่งพยายามที่จะเลียนแบบเนื้อหาและลักษณะการใช้ภาษา ทั้งนี้เพื่อให้ลิลิตพระภๅเป็นนิทานที่มีเนื้อหาคล้ายกับลิลิตพระลอ อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้แต่งตั้งใจที่จะ "ทำเทียบ" ลิลิตพระลอ โดยให้มีความที่เปรียบกันได้ ผู้แต่งจึงได้เปลี่ยนแปลงบางส่วนเสียใหม่ การเปลี่ยนแปลงนี้แบ่งได้เป็นสองลักษณะคือ *แบบแรก* เปลี่ยนแปลงโดยการคงลักษณะเนื้อหาให้คล้ายกับลิลิตพระลอ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้จะเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด เช่น ชื่อคน ชื่อสถานที่ ชื่อสัตว์ แต่บทบาทก็ยังคงเหมือนในลิลิตพระลอ

*แบบที่สอง*จะเป็นการเปลี่ยนแปลงเรื่องบางตอนให้ต่างกับลิลิตพระลอ การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะบทบาทและเนื้อเรื่องบางประการ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เห็นได้ชัดเจนว่า ผู้แต่งจงใจจะเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องที่จะนำไปสู่ตอนจบให้พระภๅสมหวัง เห็นได้จากการที่ผู้แต่งไม่กล่าวถึงสงครามระหว่างเมือง เมื่อในลิลิตพระภๅไม่มีสงคราม พระภๅจึงไม่ต้องจบชีวิตเพราะความแค้นของ "พระย่า" และ "พระย่า" ในเรื่องนี้จึงไม่มีบทบาทสำคัญดังเช่นเจ้าย่าในลิลิต

พระภๆ หรือในตอนท้ายเรื่องที่ผู้แต่งกำหนดให้เหล่าพี่เลี้ยงนำไหวตัว จึงทำให้พระภๆพา พระพิมพ์พระพรรณกลับเมืองได้ก่อนที่ท้าวนพรัตน์จะทราบเรื่อง

การเปลี่ยนแปลงเรื่องที่สำคัญมากที่สุดคือการกล่าวถึงเหตุผลการทำเสน่ห์ของพระโยคีในเรื่องลิลิตพระภๆ จากเดิมในลิลิตพระลอ ปู่เจ้าสมิงพรายเล็งญาณดูแล้วเห็น "กรรม" ของพระลอและพระเพื่อนพระแพง มาเป็น พระโยคีเล็งญาณแล้วเห็น "วาสนา" ของพระภๆและพระพิมพ์พระพรรณ

การเปลี่ยนแปลงจากเรื่องกรรมมาสู่วาสนานี้ ถึงแม้ว่าจะเป็นการเปลี่ยนเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกันอันจะนำไปสู่ตอนจบที่แตกต่าง แต่ทั้งกรรมและวาสนานั้นก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นแนวคิดหลักร่วมกันของเรื่องทั้งสอง คือแนวคิดที่ว่า เมื่อชีวิตได้ถูกกำหนดมาแล้วจึงไม่มีสิ่งใดที่จะมาเปลี่ยนแปลงพรหมลิขิตนี้ได้

ปู่เจ้าสมิงพรายในลิลิตพระลอ ซึ่งเป็นผู้ที่มีเวทย์มนต์มากกว่าผู้ใด เมื่อเล็งเห็นกรรมและผลภายหน้าว่าทั้งหมดต้องตายก็ยังคงทำเสน่ห์ให้โดยที่ไม่ได้เตือนพระเพื่อนพระแพงหรือนางรื่นนางโรยเลย นั่นจึงแสดงให้เห็นว่า "กรรม" เป็นสิ่งที่ห้ามหรือหยุดยั้งให้เกิดขึ้นไม่ได้ เช่นเดียวกันกับพระโยคีที่มองเห็นวาสนาร่วมกันของคนทั้งสาม จึงทำเสน่ห์ชักนำให้พระภๆ ซึ่งอยู่เมืองไกลและไม่มีความเกี่ยวพันอันใดกับบ้านเมืองของพระพิมพ์พระพรรณต้องข้ามน้ำมาพบนางทั้งสอง ก็ย่อมจะแสดงให้เห็นว่า "วาสนา" เป็นสิ่งที่ฝืนไม่ได้เช่นเดียวกัน

การที่ผู้แต่งลิลิตพระภๆนำแนวคิดเรื่องวาสนามาใช้จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เรื่องนี้ แม้จะมีความต่างจากลิลิตพระลอซึ่งดูเผินๆ จะเป็นความตรงกันข้าม แต่โดยแท้จริงแล้วทั้งลิลิตพระลอและลิลิตพระภๆ ก็ยังคงอยู่ในกรอบเดียวกันคือ ความคิดเกี่ยวกับบุญกรรมที่กำหนดแนวทางชีวิตและจุดจบของคน ซึ่งความคิดนี้ก็เป็นความคิดที่คนไทยรู้จักคุ้นเคยและยอมรับ

"ลิลิตพระภๆ" ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากเป็นการนำเอาลิลิตพระลอมาดัดแปลงโดยที่ผู้แต่งย่อมจะทราบดีว่าลิลิตพระลอเป็นโศกนาฏกรรมที่ตรึงใจผู้อ่านมาทุกยุคทุกสมัย ผู้แต่งจึงนับได้ว่า "กล้า" ที่จะนำเรื่องนี้มาแต่งโดยให้มีความแตกต่างออกไป ผู้ที่ได้เคยอ่านเรื่องลิลิตพระลอมาแล้ว เมื่อได้อ่านลิลิตพระภๆก็น่าที่จะได้ความรู้สึกอย่างหนึ่งคือ "ความสนุก" ที่จะได้นำเรื่องทั้งสองนี้มาเปรียบเทียบกัน ซึ่งแน่นอนว่าการเปรียบเทียบนี้ย่อมไม่ได้เปรียบว่าผู้ใดจะใช้ภาษาได้ดีกว่ากัน เพราะลิลิตพระลอจัดได้ว่าเป็นเอกในด้านศิลปะการประพันธ์อยู่แล้ว แต่ผู้อ่านน่าจะสนุกกับการได้เปรียบเทียบทั้งสองเรื่องในด้านการเปลี่ยนแปลง

เรื่องและรายละเอียด ในส่วนของผู้แต่ง ผู้แต่งย่อมจะทราบดีถึงข้อนี้ จึงเห็นได้ว่าผู้แต่งมีความละเอียดลอออย่างยิ่งในการปรับเปลี่ยนเรื่องแม้กระทั่งจุดเล็กน้อย

"ลิลิตพระภๅ" แม้ว่าจะไม่ใช่วรรณกรรมเรื่องแรกที่ได้รับอิทธิพลมาจากลิลิตพระลอ แต่ลิลิตพระภๅก็แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความประทับใจต่อเรื่องนี้ และนำลิลิตพระลอมาเป็นแรงบันดาลใจสร้างงานชิ้นใหม่ให้เกิดเป็นพระลอในอีกรูปแบบหนึ่ง เป็นพระลอที่เดินทางผ่านกาลเวลาและยุคสมัย เป็นพระลอที่ผสมผสานกับเรื่องราวหรือสิ่งต่างๆ ที่มีในสังคมสมัยรัชกาลที่ ๔ และเป็นเรื่องราวของพระลอในแบบที่มีความสุขอย่างที่พระลอในเรื่อง "ลิลิตพระลอ" ไม่มี

บรรณานุกรม

โคลงเรื่องรามเกียรติ์ จารึกอยู่ที่เสาพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๘.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. *อ่านลิลิตพระลอ: ฉบับวิเคราะห์และถอดความ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ดวงมน จิตร์จำนง. *หลังม่านวรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, ๒๕๒๘.

นิตยา กาญจนะวรรณ. *วรรณกรรมอยุธยา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕.

พิเชต [มหากลัด], พระราชครู. *ลิลิตพระภๅ*. พิมพ์ครั้งที่สี่. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายช่วย แสงสุชาติ ณ เมรุวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร วันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๓. องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๓.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. *บทละครเรื่องอิเหนา*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๑๐.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. *มิใช่เป็นเพียง "นางเอก"* . กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๕.

_____. *ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๔.

วิภา กงกะนันทน์. *พระเอกในวรรณกรรมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๐.

ศิลปากร, กรม. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. *วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น เล่ม ๑*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

ศิลปากร, กรม. *เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓.

สุนทรภู่. *พระอภัยมณี ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑*. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๖.